

**EL PROCÉS
D'ABANDONAMENT
DELS CORRALS AL
TERME DE FAMORCA:
UNA ANÀLISI
ETNOARQUEOLÒGICA
DEL SEU EFECTE
SOBRE EL CONJUNT
MATERIAL**

OLIVER CREIGHTON*
JOAN SEGUÍ**

INTRODUCCIÓ

Aquest treball planteja un estudi etnoarqueològic del procés d'abandonament dels corrals al terme de Fàmorca. Dins d'un marc general, la raó d'aquest plantejament és entendre l'abandonament com una pauta fonamental en el procés de formació dels jaciments arqueològics (Cameron, 1993), mentre que la intenció és mesurar els efectes de l'abandonament sobre la variabilitat del conjunt material que es troba al corral. És a dir, es pretén analitzar l'efecte de les activitats antròpiques, tant de base econòmica com cultural, que estan interferint al pas del conjunt material del seu *context sistemàtic*, és a dir en ús, a l'*arqueològic* (Schiffer, 1972, 1976).

La caiguda de l'activitat ramadera tradicional, alhora que la necessitat d'espais més amplis i ben dotats per a les explotacions ramaderes modernes, entre altres raons, han provocat l'abandonament progressiu dels corrals com a espais tradicionals d'activitat. Així, en el nostre cas, en un espai relativament reduït com és el terme de Fàmorca, l'e-

Els diferents graus d'abandonament que ofereixen els corrals al terme de Fàmorca (Alacant) donen peu a un estudi etnoarqueològic dels conjunts materials que s'hi troben. La intenció de l'estudi és veure els efectes del postabandonament sobre el conjunt material bàsic d'aquestes estructures ramaderes tradicionals.

Los diferentes grados de abandono en que se encuentran los corrales en el término municipal de Fàmorca (Alacant) sirven de base para un estudio etnoarqueológico de los conjuntos materiales que presentan. Con este estudio se pretende analizar los efectos del post-abandono sobre el conjunto material "base" de estas estructuras tradicionales.

The process of abandonment of the corrals at the district of Fàmorca: an ethnoarchaeological analysis of its effect on the material whole.

The present essay analyzes the effect of post-abandonment processes on the material assemblage of corrals in the Fàmorca district (Alacant). The study aims at assessing the effects of the post-abandonment on the original material assemblage of these traditional sites.

xistència d'un conjunt d'estructures tradicionals com els corrals, que han estat o estan sent abandonats, juntament amb la possibilitat de recollir un cos d'informació etnogràfica que ajudara a entendre millor el procés, ens va animar a dur endavant l'estudi etnoarqueològic d'abandonament. Tres són, d'altra banda, les activitats econòmiques i culturals en què hem fixat la nostra atenció: l'agricultura, la ramaderia i la caça. Totes tres configuren la base de l'activitat antròpica al terme. D'aquestes, la ramaderia seria la fonamental, perquè descriu *a priori* la funcionalitat del corral com a estructura.

D'altra banda, conscients de la singularitat de l'enfocament, potser més propi dins l'arqueologia d'ambients anglosaxons i especialment nordamericans, esperem obtenir alguna informació teòrica que ens ajude a comprendre millor el pes del postabandonament en la formació dels jaciments arqueològics. Cal puntualitzar que altres treballs (Tomka, 1993) han establert criteris, com ara si els *ítems* estaven trencats o en bones condicions (*broken/worn*), o estaven reciclats. Nosaltres, sense deixar d'admetre la validesa d'aquests enfocaments, vam preferir donar-li una orientació a l'estudi del conjunt material més funcional, pensant que aquesta seria la més convenient per aportar

* Oliver Creighton. Department of Archaeology. Trinity College. Carmarthen SA31 3EP. Gales.

** Joan Seguí. School of Archaeological Studies. University of Leicester. University Road. Leicester LE1 7RH Inglaterra.

alguna dada interessant al problema que es planteja. D'altra banda, i intentant fugir d'una subjectivitat excessiva, cal apuntar que no hem explotat al màxim la informació etnogràfica a l'hora de classificar els materials; hem classificat com a ramaders, agrícoles o caçadors aquells ítems que tenien una relació clara amb qualsevol de les activitats i no hem recorregut mai al qüestionari etnogràfic per a aclarir-ne la funcionalitat o els orígens del conjunt material.

EL LLOC

El terme de Famorca té una extensió aproximada d'uns 9,9 quilòmetres quadrats. Les dues unitats geogràfiques fonamentals a l'àrea són les serres de Serrella i Alfaro, geològicament englobades dins la zona de transició entre els dos dominis del Prebètic, el Meridional i el Septentrional i predominantment formades per materials carbonatats (Nebot, Torró, Mansanet i Martínez, 1993:25, 27, 28). Totes dues serres delimiten dins del terme un barranc per on molt de tard en tard discorre el riu de Castells, més endavant riu de Xaló. Així mateix, al terme de Famorca, les dues serres semblen apropar-se l'una a l'altra més que en qualsevol altre punt, per la qual cosa es redueix molt la possibilitat d'un abancament còmode i s'obliga a la construcció de bancals estrets que s'esglaonen dramàticament pels costeruts vessants de Serrella.

El poble de Famorca va superar àmpliament les dues-centes persones al segle passat, però actualment només en té setanta-dues censades, i no en són més de cinquanta els habitants de fet.

Des del punt de vista econòmic l'activitat principal ha estat l'agricultura, que seguint la tendència general ha patit un procés d'orientació gradual cap al mercat, deixant de banda cultius tradicionals, com ara el blat o la vinya. En aquests moments, els cultius fonamentals són l'olivera i els ametlers. La producció d'olives està incentivada a partir de les subvencions que arriben de la EU. D'altra banda, Famorca encara manté la seua almàssera, on s'elabora el seu propi oli, la qual cosa ha representat que quedara fora de la centralització que en aquest sentit han seguit altres pobles.

Els ametlers constitueixen un cultiu amb una producció força inestable a causa dels dràstics canvis de temperatura que solen cremar les collites. Finalment, els arbres fruiters, com ara cirerers, pomeres o pruneres, no hi són rars de trobar.

La segona activitat econòmica d'importància ha estat la ramaderia tradicional. Els pastors que mantenen una explotació tradicional són molt comptats a tota l'àrea (i.e. el Comtat, la Marina Alta). Hi ha, d'altra banda, explotacions de granja amb ramats molt més grans que els tradicionals, que difícilment superaven la setantena d'animals, i on l'establiment ha passat a tenir un paper fonamental.

Actualment, al terme de Famorca només queda un pas-

tor amb un ramat d'uns trenta animals. L'activitat ramadera, en altre temps popular, ha tingut durant un bon nombre d'anys la presència única d'aquest pastor, el qual ha patit les transformacions en l'espai ramader que descriurem més endavant i ha tingut un paper fonamental dins del procés d'abandonament que ací analitzem. Així mateix, més puntual però també important per al nostre treball, ha estat l'arribada en els últims dos anys d'un pastor de la província de Jaén, que ha elegit el terme de Famorca com a lloc on passar, amb un ramat d'uns cinc-cents animals, períodes de quatre o cinc mesos entre l'hivern i la primavera.

Finalment, descrivim la caça com la tercera activitat antròpica més important al terme de Famorca. Nosaltres l'hem incorporada també al nostre marc d'estudi perquè el seu caràcter mòbil la converteix en una activitat que pot afectar de forma directa l'abandonament dels corrals i els materials que hi podem trobar. La caça és una activitat fonamentalment de temporada, concentrada entre els mesos d'octubre i febrer (fig. 1).

METODOLOGIA

Al terme de Famorca s'han localitzat 21 corrals de ramat (fig. 1). D'entre aquests, n'hem pogut treballar amb 19; un el mostrem ací de forma gràfica (fig. 2) i els altres constitueixen el cos de l'estudi en dades. Així, en primer lloc, es va pensar classificar els corrals en tres grups base: el primer, constituït pels corrals abandonats de manera permanent; el segon, amb els corrals que, malgrat que han estat també abandonats, s'utilitzen encara de forma episòdica. I, finalment, hem definit un tercer grup, el menys nombrós, que enquadra els corrals encara d'ús habitual i als que hem anomenat estacionals o d'ús estacional, perquè aquestes estructures no són normalment utilitzades durant tot l'any sinó per temporades, depenent de la seua localització.

Un segon pas va consistir a definir l'àrea arqueològica del corral, és a dir l'espai immediat, no el territori, que definiria el corral com a jaciment arqueològic. Així, distingirem tres àrees: el cobert (C), el ras (R) i els voltants (V). Les dues primeres (cobert i ras) formen la part bàsica de l'estructura i la tercera la descrivim com un espai d'uns vint metres d'amplària aproximada, rodejant el corral, que pot ser funcional o no, però que rep una alteració per la presència de l'estructura.

En plantejar la classificació dels materials trobats al corral, s'han distingit dos grups fonamentals: *ítems* i material de construcció. En els *ítems* incloem tot tipus de materials, instruments o deixalles individualitzables relacionades amb l'activitat antròpica dins del corral o als seus voltants. La informació que els *ítems* poden aportar estaria directament relacionada amb aquestes activitats. Així, alguns d'ells són implícitament definidors d'una activitat concreta (per exemple, i *a priori*, unes menjadores de fusta

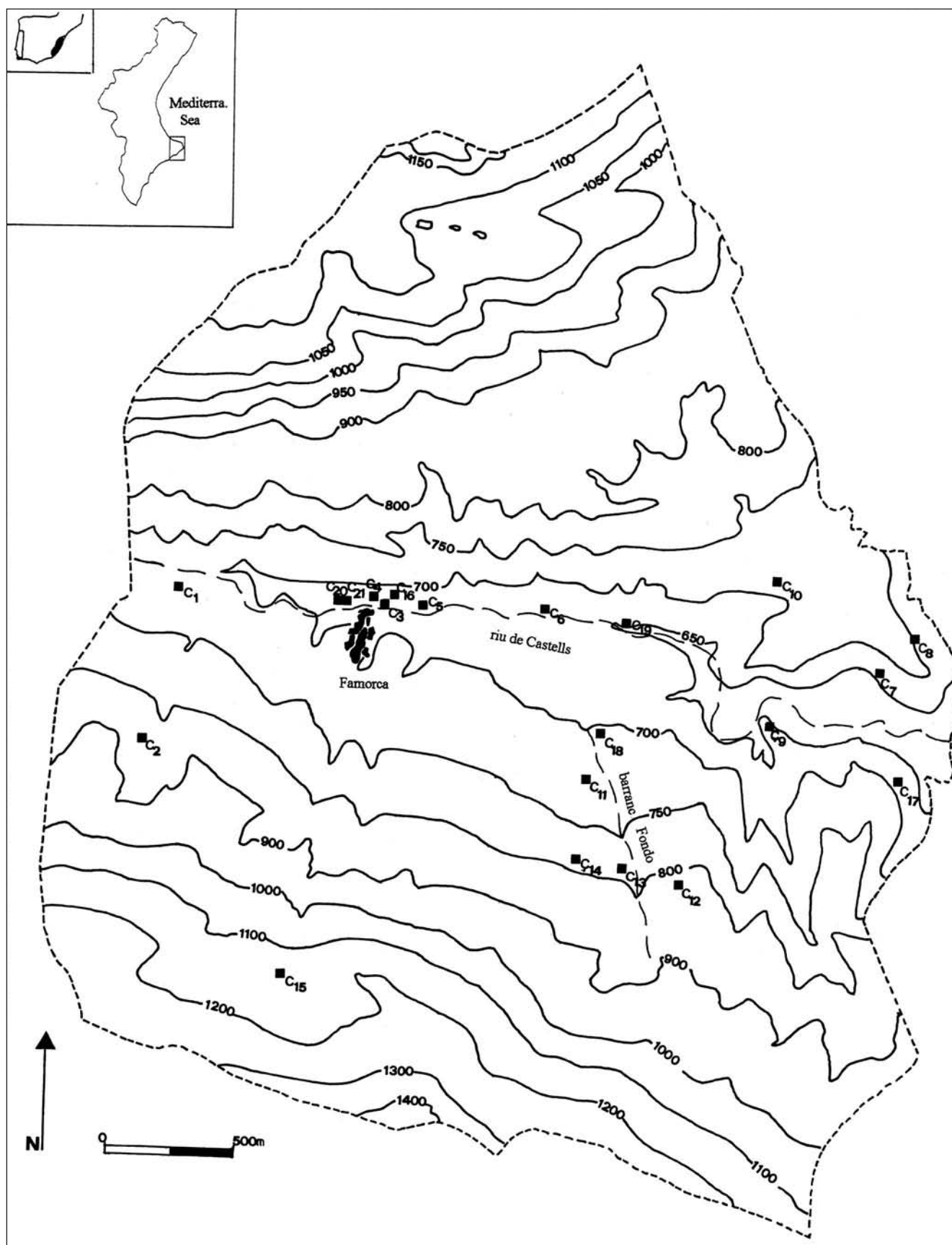

Figura 1: Mapa de localització dels corrals al terme de Famorca.

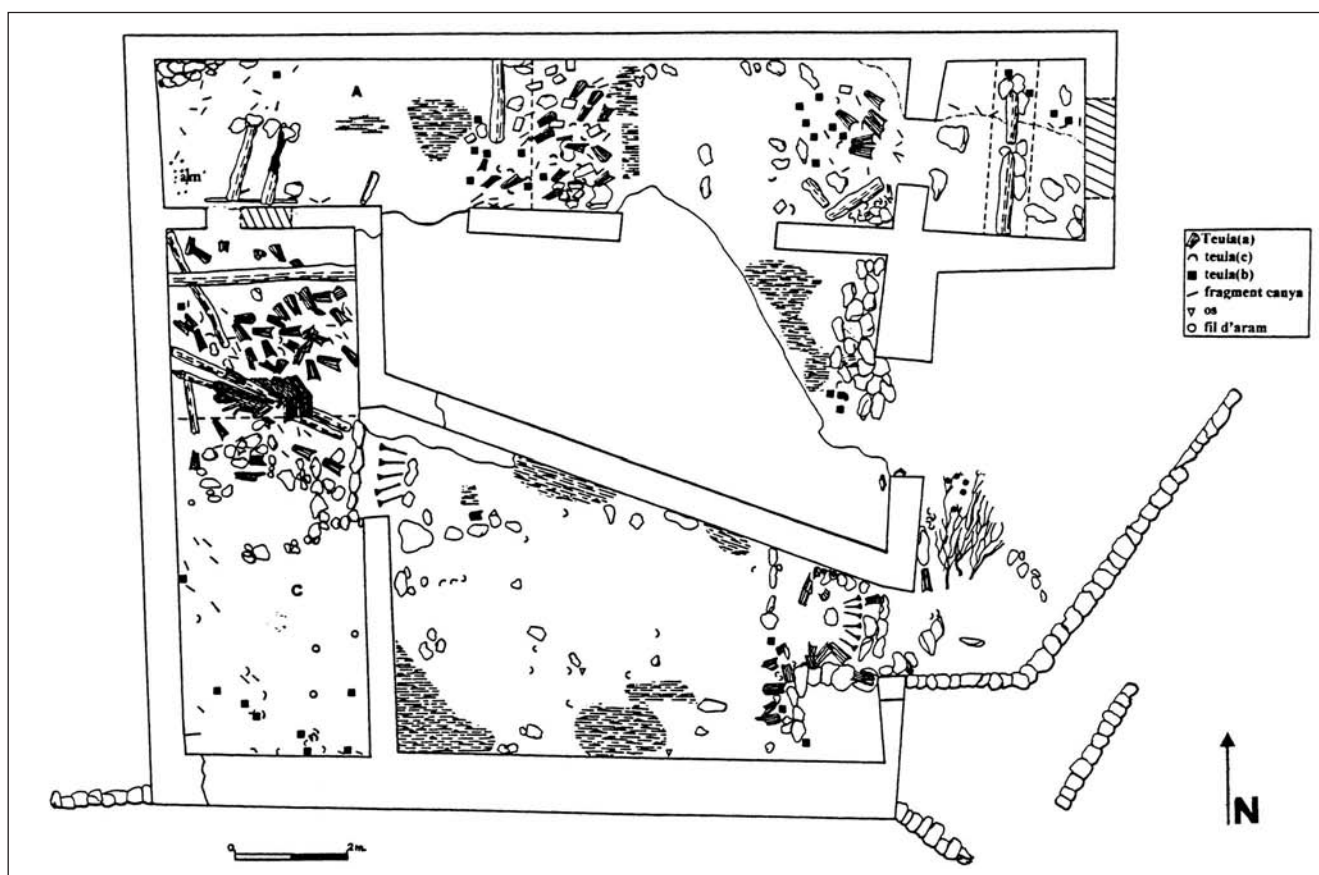

Figura 2: El Co. 19, corral d'ús episòdic.

per al ramat, indiquen una activitat de pastors). A partir d'ací, i en relació amb les activitats principals, vam distingir entre *ítems* agrícoles, ramaders i caçadors. Els *ítems* que no tenien al nostre criteri una relació directa amb una o altra activitat els enquadrem dins del grup altres.

Els materials de construcció els definim com els materials pertanyents a l'estructura del corral i que a causa de l'estat semiruïnós de molts dels corrals apareixen escampats pertot arreu (així, hi ha fragments de morter, bigues, teules, etc.). La seua importància en el procés de formació del jaciment és ben òbvia, ja que constitueixen les deixalles, en un sentit ampli, més abundants. D'entre les possibilitats d'anàlisi que oferien vam pensar prendre'n un d'ells, les teules, un dels indicadors més importants o el més important, a l'hora de rastrejar un corral arqueològicament, una vegada que ha desaparegut com a construcció estant. Es van comptabilitzar les teules a les tres àrees (cobert, ras i voltants), tenint en compte si es tractava de fragments d'una longitud inferior a mitja teula (c), superior (b), o si es tractava de la teula sencera (a). La idea era veure, amb la perspectiva temporal dels anys d'abandonament, aspectes com ara l'evolució del nombre de teules i la seua fragmentació i dispersió dins l'àrea arqueològica.

CONTEXTUALITZACIÓ DEL PROCÉS D'ABANDONAMENT

El procés d'abandonament dels corrals al terme de Famorca és un procés gradual en el temps, conseqüència de la decadència d'una activitat econòmica tradicional dins de les transformacions socioeconòmiques que pateix l'àrea. La ramaderia, tradicionalment poc considerada socialment, ha patit fortament la caiguda de la població rural i la modernització del mercat carnisser, en què predominen les produccions estabulades. Així, el nombre de raberes que segueixen un sistema d'explotació tradicional ha disminuït vertiginosament. De la mateixa manera, una altra de les conseqüències directes de la reducció dels efectius humans ha estat la regressió de l'espai de conreu. S'han anat abandonant els bancals menys productius i els de difícil accés, especialment els que quedaren fora de la xarxa de camins creada per a permetre la necessària mecanització.

Des de l'òptica del territori que a nosaltres ens interessa, a Famorca, com en molts altres casos, aquests processos haurien ampliat "l'espai ramader tradicional" disponible per als pastors que queden al terme. Així, aquests pas-

tors s'haurien vist ara lliures de la situació vigent fins pràcticament els anys seixanta, és a dir la forta pressió d'un espai intensament cultivat i un nombre excessiu de caps de ramat per a les possibilitats de pasturatge del terme. Però, en la pràctica, l'espai de pastura que han usat els darrers pastors al terme de Famorca ha patit igualment un reducció gradual, i amb això s'ha configurat el mapa i moltes de les pautes de l'abandonament permanent i episòdic dels corrals.

Altres factors importants en la contextualització del procés d'abandonament són: la desaparició de la tracció animal, la pervivència del poble com a focus principal d'activitat i una baixa valoració del corral com a propietat. Igualment, la caiguda del reciclatge de materials, tan important en les societats preindustrialitzades amb un alt nivell d'autarquia econòmica i poques possibilitats d'accedir a un mercat, ha comportat la creació sobre el territori de nombrosos punts de brossa ("basureros"), que quan estan situats prop dels corrals –com a Famorca és el cas d'alguns corrals vora riu– es converteixen en focus de recepció o origen de nombrosos *ítems* trobats als corrals.

Finalment, de manera resumida i per introduir el següent apartat, descriurem les pautes de postabandonament que hem pogut anotar tenint en compte les enquestes etnogràfiques i l'observació directa:

- alguns dels corrals van ser utilitzats, immediatament o poc després de perdre la seua funció, com a font de material de construcció. Fonamentalment teules, però també bigues, van ser desmuntades i reutilitzades en altres llocs.
- en algun cas els corrals foren utilitzats com a segones pallisses per deixar-hi *ítems* en desús, però que no pensaven tirar-los a la brossa.
- en dos casos es va aprofitar l'estructura per fer-hi un edifici de funcionalitat diferent, en el nostre cas un garatge.
- els que són utilitzats episòdicament pel pastor i els que simplement s'han deixat caure.

EL CONJUNT MATERIAL

Farem ara una descripció i anàlisi de les dades sobre el tipus i el nombre d'*ítems* localitzats en cadascun dels grups de corrals definits. De la mateixa manera, veurem de fer una anàlisi de les teules.

a) els *ítems*

* *corrals permanentment abandonats.*

Co. 1. Hi ha una total absència d'*ítems* relacionats amb la ramaderia i amb la caça. Hi ha *ítems* d'agricultors en les tres àrees. La localització d'aquesta estructura com a lloc per al ramat no ha estat mai típica i quan es fa una compa-

ració amb la resta dels corrals, aquest sembla que està molt immers dins de l'àrea de cultiu, d'altra banda de qualitat. De fet, moltes de les terres que l'envolten estan conreant-se encara i s'hi ha millorat l'accés perquè s'ha fet una pista d'asfalt per l'antic camí, que passa a pocs metres del corral. Açò pot estar darrere de la majoritària presència d'*ítems* agrícoles. D'altra banda, la part coberta del corral va ser totalment desmantellada molt poc després que es deixara de tancar-hi animals, i aquest fet ha comportat que no se n'haja fet cap ús episòdic, potencialment possible perquè el pastor explota alguns dels bancals abandonats a l'àrea alguns dies de l'any.

Co. 2. Pocs *ítems* i cap d'ells identifica una activitat. És l'única estructura on s'ha produït un foc després de l'abandonament. El lloc on està localitzat és de difícil accés, els abancalaments que l'envolten van ser abandonats ja fa temps, abans que el propi corral, i la brossa, fonamentalment argelagues, l'han aïllat força.

Co. 7. Malgrat que és una zona ben activa des del punt de vista agrícola, no hi cap *ítem* relacionat amb aquesta activitat, ni tampoc amb la ramaderia, però hi són prou nombrosos els de caçadors. Aquest és un punt d'interés per a la caça "al pas", que es practica molt al terme. L'accés no és fàcil, però hi ha camí de terra per a mules mecàniques.

Co. 9. Es pot considerar integrat dins la serra. Els abancalaments que hi tenia prop, de baixa productivitat, es van abandonar relativament prompte. D'altra banda, la construcció de la carretera comarcal, que passa prop d'allí, sembla haver-lo aïllat més, si és possible. Només s'han trobat *ítems* de caçadors als voltants.

Co. 11. Hi ha *ítems* d'agricultors al cobert i encara hi ha terrasses actives al seu voltant. Una vegada que es va deixar de tancar-hi animals, la pallissa que hi havia es va utilitzar per a emmagatzemar productes agrícoles. El corral està localitzat al barranc Fondo, una àrea molt activa de caçadors perquè al peu d'aquest barranc tenen la seua caseta, des d'on també disparen. En un dels murs del ras hi ha construïda una barraca per a caçar.

Co. 13. Baix nombre de troballes. De nou al barranc Fondo, però ara en una zona més cap a l'extrem i on s'acabarien els bancals, ací ja abandonats. Accés difícil. El sostre es va desmantellar completament després del seu abandonament.

Co. 14. Situació molt semblant al corral 13, però en aquest cas el corral estava més integrat dins l'àrea de cultiu. Aquest punt explica la major presència d'*ítems*, especialment als voltants.

Co. 15. Només un *ítem* comptabilitzat. La situació

d'un corral a aquesta altura és més bé estranya, ja que és tractava d'una estructura ocupada estrictament durant els mesos d'estiu, quan, de forma paradoxal, fa menys falta. La zona pot ser considerada ramadera per definició, però hi havia un bon grapat de terrasses, actualment en desús. Accés difícil.

Co. 17. Cap *ítem*. La seua situació és molt semblant a la dels corrals 2 i 9 i es pot considerar com a integrat dins la serra. L'activitat agrícola ací és evident, com ho demostra la presència d'una era, però no hi ha cap deixalla material conservada, ni tampoc de caçadors, cosa que caldria esperar en un punt com aquest, d'altra banda prou allunyat del poble.

Una primera ullada ens indica que l'abandonament permanent s'ha de relacionar amb una reducció important del nombre total d'*ítems* de qualsevol tipus. Dels *ítems* que identifiquen l'activitat, el més nombrós és el de caçador. Aquest és el cas de tres corrals situats en àrees diferents dins del terme, com ara el 7, el 9 i el 11 (vegeu fig.1), que reflecteixen el caràcter evidentment mòbil de l'activitat. Però només en un d'aquests casos, en el 7, els *ítems* de caçador apareixen dins l'estructura, concretament dins l'àrea del cobert, és a dir passant al context arqueològic més significatiu del corral.

En la majoria dels casos aquests corrals permanentment abandonats estan situats en àrees on l'abandonament agrícola es va produir abans que el ramader. Els voltants de l'estructura quedaven així aïllats en tant que l'activitat agrícola havia cessat i poc després s'abandonaria el corral i finalment l'àrea de pastura, en alguns casos.

** corrals d'ús episòdic.*

Co. 3. Forma part del conjunt de corrals localitzats a la solana, davant del poble, una àrea on encara actualment l'activitat ramadera és patent, el pastor tanca al Co. 16 durant llargues temporades, fonamentalment durant l'hivern. Hi ha *ítems* de pastor al cobert i als voltants, en part producte d'un ús episòdic de la pallissa del corral com a magatzem i en part producte de l'ús que el pastor castellà en va fer, especialment als voltants, ja que ho va haver d'habilitar per a poder tancar-hi també animals, perquè l'espai del corral era massa menut per al nombre d'animals que ell volia tancar-hi. D'altra banda, el corral està molt prop del riu i del poble i té un accés ben fàcil. Tot açò pot explicar la nombrosa quantitat d'*ítems*, classificats com a "altres", que es troben especialment als voltants.

Co. 4. També a la solana. Aquest corral té una relació més directa, funcionalment parlant, amb el pastor, que l'utilitza com a lloc d'emmagatzematge d'*ítems* o menjar per als animals. Des d'aquest punt de vista i tenint en compte que la funció de magatzem sembla ser continuada, podria haver estat classificat com a d'ús estacional però, atés que el pastor només en fa un ús "complet" molt de tant en tant, quan tanca allí la rabera o alguns animals, vam decidir

definir-lo com a episòdic. El fet de funcionar com a magatzem d'un pastor és ben definidor i, per tant, hi ha una quantitat molt alta d'*ítems* de pastor. D'altra banda, el pastor no ha treballat gens al camp, per la qual cosa no hi ha cap *ítem* agrícola.

Co. 5. Al darrer corral abandonat, l'amo va decidir deixar-hi *ítems* que no volia a la pallissa del poble, per la qual cosa hi ha un gran nombre d'*ítems* d'agricultor. D'altra banda, ha estat utilitzat episòdicament pel pastor de Fàmorca i darrerament pel castellà. Tots dos l'han mantingut i, en alguns cas, hi han aportat material.

Co. 6. També dins la solana de l'Alfaro com tots els anteriors, però més allunyat del poble. Els *ítems* de pastor es deriven d'ocupacions puntuals que el pastor ha fet durant els mesos d'hivern, especialment en moments de pluja.

Co. 8. Hi ha una coincidència de propietat entre el corral i alguns abancalaments pròxims. Això ha propiciat que una secció del corral es mantinga en bon ús i s'utilitze com a refugi quan s'estan treballant les terres, especialment quant l'àrea està prou lluny del poble. Això explicaria la presència d'*ítems* d'agricultor, a banda dels de pastor, per l'ús episòdic que se li dona.

Co. 10. La seua situació resulta massa allunyada dins de l'espai que utilitza ara el pastor; de fet, el visita molt poques vegades. El pastor castellà li ha donat un major ús, però sense aportar-hi pràcticament cap material significatiu.

Co. 12. La teulada es va refer poc abans d'abandonar-se, cosa que li dona un aspecte més sòlid i la manté quasi tota en peu. Com que es localitza en una zona de pastura fonamentalment estiuenca, el seu ús episòdic és prou restringit.

La majoria dels corrals d'aquest grup estan localitzats a la solana d'Alfaro, dins del que hui anomenarien l'àrea bàsica de pasturatge del pastor de Fàmorca. Estructuralment, el manteniment d'una àrea encara coberta, o una pallissa en condicions, en permet un ús continuat, que se sol traduir en l'emmagatzematge de pinso i, per tant, es pot qualificar per a ús "d'emergència", així com d'algun altre tipus d'*ítems* d'utilitat pràctica per a una tancada puntual. Devia haver-hi, també, un treball mínim de manteniment de l'estructura que pretenguera almenys aturar un poc un ensorrament més accelerat. D'altra banda, *ítems* característics d'un corral en ús, com ara les menjadores, en desapareixen.

La figura 2 ens mostra un dibuix de la planta del corral 19, classificat com a d'ús episòdic i tractat a banda per fer-ne una imatge gràfica. L'ús episòdic se centra principalment a l'àrea de cobert C, que s'utilitzava en la seua totalitat fins que l'extrem nord es va ensorrar. L'accés que

comunicava aquesta àrea amb l'àrea A, també de cobert i ja caiguda, va ser bloquejat per a impedir el pas dels animals. En aquest cas l'aportació d'*ítems* per a l'ús episòdic del corral es redueix a uns fragments de fils d'aram i a les branques de pi utilitzades per a fer-ne de tanca, en lloc de la porta original, que ha desaparegut. Un fet no massa comú és la presència de dos ossos, una falange i una vèrtebra, en una de les àrees de ras. D'altra banda, l'àrea C es manté neta de fragments grans de teula o teules perquè el pastor les acumula a l'extrem on la teulada ja s'ha ensostrat.

Els corrals d'ús episòdic perden la seua funcionalitat com a àrees de treball amb la rabera i passen a ser fonamentalment àrees de refugi. Dins del grup, els casos més pròxims al poble i al riu pateixen una aportació més forta d'*ítems* per diverses raons: la seua comoditat d'accés i el domini visual i, per tant, de vigilància que se'n té des del poble, ha propiciat que en ocasions s'hi emmagatzemen *ítems* que no es volen tenir a casa, però que encara tenen un valor per al propietari. Igualment, hi ha altres factors més puntuals, si es vol, com ara que els xiquets hi accedeixen més fàcilment i hi aporten alguna vegada materials aliens o se n'enduen alguns dels que hi troben. Hi té també un paper important l'existència del Co.16, encara en ús, ja que la presència activa del pastor es deixa notar sensiblement a les estructures que l'envolten (Co. 3 i Co. 4, principalment).

* *corrals d'ús estacional*.

Co. 16 A la solana, podria considerar-se que és el corral que manté un ús més propi, fins i tot més que l'altre que encara està en ús (18). Només hi ha *ítems* de pastor, en gran manera localitzats a les àrees de cobert, mentre que els espais de ras es caracteritzarien per una manca important d'*ítems*. Per la seua banda, els voltants són ací prou actius perquè, a més de l'activitat del corral, hi ha la proximitat al riu, que sempre transporta molts materials, sobretot al poble.

Co. 18. Al cobert, composició material molt semblant al Co. 16. Als voltants hi ha nombrosos *ítems* de caçador. El lloc és àrea de cacera habitual i, a més a més, està també la caseta dels caçadors.

Els corral d'ús estacional mantenen una composició d'*ítems* molt semblant, almenys dins de la mateixa estructura, al cobert i al ras. La majoria dels *ítems* es troben dins del cobert, cosa que demostra el seu domini funcional, mentre que al ras n'hi ha ben pocs. Els *ítems* trobats s'ajusten a la definició funcional del lloc i no hi ha variació. La variabilitat és introduïda pels voltants, concretament perquè hi ha una major presència d'*ítems* de caça al Co. 18. D'altra banda, l'estacionalitat ve marcada, si de cas, per la menor presència de farratge al Co. 16, on passa la tardor i l'estiu.

Comentem ara, des d'un punt de vista comparatiu, els

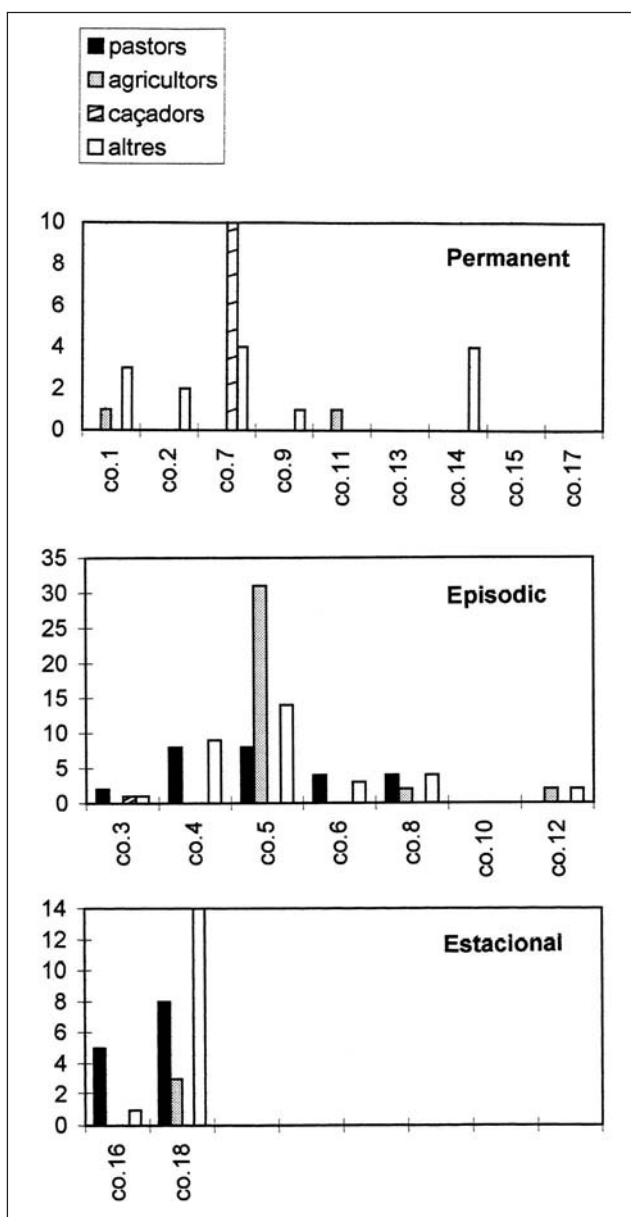

Figura 3: Gràfics referits als *ítems* trobats a l'àrea de cobert de cadascun dels grups de corrals descrits.

gràfics de la figura 3, referida als *ítems* trobats a l'àrea de cobert de cadascun dels grups de corrals descrits (permanent, episòdic i estacional). En primer lloc cal dir que, de mitjana, són els corrals d'ús episòdic els que presenten un major nombre d'*ítems*. En segon lloc, els *ítems* de pastor segueixen una tendència progressiva a la disminució: estan molt presents als corrals d'ús estacional, mentre que dins del grup d'ús episòdic són relativament nombrosos en alguns casos: al Co. 4 per la seua condició de magatzem del pastor i al Co. 5, sobretot per les aportacions del pastor castellà. A la resta es confirma la tendència a disminuir, que queda reflectida de forma clara per l'absència d'*ítems* de pastor als corrals abandonats de forma permanent. Els *ítems* d'agricultor, per la seua banda, són prou escassos en

tots els corrals de qualsevol grup, excepció feta d'algun cas aïllat, com ara el Co. 5, on estan molt representats, donat que el lloc es va utilitzar com a segona pallissa. Els *ítems* de caçadors i els no classificats tendeixen a dominar una vegada que el corral està abandonat.

Finalment només cal fer referència als corrals 20 i 21, actualment reconstruïts com a garatge. Sense haver patit una alteració fonamental de l'estructura, s'ha aprofitat la proximitat de la carretera i del poble per a transformar dues estructures en desús en dos punts funcionals, amb la qual cosa s'hi ha fet una inversió constructiva inferior que s'haguera plantejat des de zero.

b) material de construcció

Com hem explicat abans, es va intentar veure l'efecte de l'abandonament en la distribució i en l'evolució del nombre de les teules que formaven part del sostre dels corrals. En termes generals, l'anàlisi ens ha mostrat que el nombre total de teules senceres, així com de les dues mides de fragments considerats (-b- major que la meitat d'una teula sencera, i -c- inferior a la meitat d'una teula sencera), disminueix ràpidament amb el procés de postabandonament. El gros de teules comptades fora del seu context sistemàtic, T(b), i per tant en vies de passar al context arqueològic del corral, es troba als corrals que hem anomenat d'ús episòdic (vegeu figura 4), i disminueix als permanentment abandonats. Per fer-se una idea més clara d'aquest procés, dins del context sistemàtic dels corrals permanentment abandonats, es van calcular 5.600 teules per a tota la superfície del sostre, mentre que només s'hi van poder comptar unes 1.300 (tenint-hi en compte els fragments com a teules individuals), és a dir, un 23% aproximadament, entre les que encara quedaven al sostre i les caigudes. Al grup de corrals d'ús episòdic, per la seua banda, se'n van calcular 12.000 al context sistemàtic, i se'n van comptar 7.850, és a dir, poc més de la meitat.

Diversos processos poden estar en la base d'aquest fet, el més directe potser és la reutilització de la teula en una altra construcció, al mateix poble o en un altre lloc, i documentada en alguns dels corrals Co. 1, Co. 13 i Co. 14 de forma total, i Co. 11, Co. 9 i Co. 17 de forma parcial. La reutilització sol ser no només de les teules sinó també de les bigues; en algun cas (Co. 9) les teules encara es veuen fetes a muntons, preparades per a ser transportades. Hem de dir que aquest procés de reutilització ha quedat aturat, en bona mesura per la desaparició de les cavalleries, que eren la força de tracció ideal per a arribar a molts dels corrals, ara fora de la xarxa de camins rurals que utilitzen els tractors, i hem pogut constatar que el fenomen reutilitzatiu podria ser ací prou més ampli si no haguera hagut aquest handicap, a més si tenim en compte la possibilitat d'adquirir teules al mercat comarcal. Menys responsables de la disminució del nombre de teules són els agents naturals, com ara el vent que les escampa a vegades a una distància considerable o alteracions sense planificar pro-

	COBERT			RAS			VOLTANTS			T(a)	T(b)	
Permanent	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	%
co. 1			8			5					680	
co. 2											60	
co. 7						3			0		008	
co. 9	60	8	2					5	5	92	60	0
co. 11		0	0				00		1	2	008	3.17
co. 13			11								176	
co. 14			1								20	
co. 15						5			7		20	
co. 17			7						50		12	

Episòdic	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	%
co. 3		5	7						7	580	940	1.5
co. 4						5			8	280	304	9
co. 5	4	54	27		2	5			0	20	012	23.9
co. 6		0	1			6			30	16	64	94.4
co. 8		7	0			50		6	34	76	248	46.2
co. 10		0	0			08			8	48	040	31.8
co. 12									6	76	64	66.7

Estacional	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	(c)	(a)	(b)	%
co. 16	4	1	00				10			176	176	00
co. 18		7	70		7	63		2	6	016	408	42.2

Figura 4: La distribució del nombre de teules senceres (a), fragments mitjans (b) i fragments menuts (c) a les distintes àrees (cobert, ras i voltants) de cadascun dels grups de corrals. T(a) és el nombre de teules comptades al sostre del corral, mentre que T(b) és el càlcul del nombre de teules que hauria d'haver-hi si es té en compte la superfície coberta original.

duïdes per gent que visita el corral puntualment.

Des del punt de vista espacial, es podria apuntar que és el ras l'espai on menys presència hi ha en qualsevol dels casos estudiats. Dins del conjunt de corrals abandonats permanentment, el major nombre de fragments de teula (c), de llargària inferior a la meitat de la teula, es concentra als voltants i després al cobert.

CONCLUSIÓ

Els corrals es presenten com a estructures amb un baix nombre d'*ítems*, fins i tot quan estan sent utilitzats normalment. A més a més, com hem vist al terme de Famorca, la definició funcional d'aquests *ítems* és en un alt percentatge ramadera. En tot això s'ha de tenir en compte que estem

parlant d'un espai reduït on la ramaderia no és ni tan sols l'activitat econòmica principal i on tradicionalment hi ha hagut un alt grau de mobilitat en termes de dedicació a una activitat econòmica o altra. Ara bé, l'abandonament desfigura aquest panorama d'identificació funcional, basat en el conjunt material, i el fa important, en primer lloc, mitjançant una disminució del nombre d'*ítems*, de qualsevol denominació, però fonamentalment ramaders. La raó d'aquesta disminució rau en el fet que no es tracta d'un abandonament sobtat, sinó que és gradual: una activitat econòmica va desapareixent i, amb ella, una de les estructures que la definien, però el model de poblament es manté intacte, amb menys efectius humans, però intacte. D'aquesta manera, el poble centralitza una activitat recollidora d'*ítems*; menjadores, teules, bigues, etc. i altres objectes considerats reutilitzables o amb un cert valor són gradualment retirats mitjançant una planificació de retorn (Stevenson, 1982; Tomka, 1993), que a Famorca s'ha donat per l'ús episòdic que els pastor fan d'alguns corrals.

Ara bé, hi ha aspectes que matisen aquesta pauta fonamental del post-abandonament, com ara la recollida i reutilització d'*ítems*. Així, una reestructuració del territori, reflectida en primer lloc en la xarxa de camins habilitada ara per a la mecanització, que afegida a la desaparició de la tracció animal, atura els processos de reutilització dins del postabandonament d'alguns corrals que queden molt aïllats. Alhora, però, es millora l'accés a altres potencialment més visitats i, per tant, que pateixen més alteracions. En segon lloc, i més que la continuïtat de treball en unes àrees de cultiu o altres, es produeix la reducció del territori de pastura tradicional i la concentració de l'activitat ramadera en unes àrees cada vegada més determinades. Aquest darrer procés apareix només alterat per esdeveniments puntuals, relativament importants, com l'arribada del pastor castellà.

L'ús episòdic dels corrals mostra, d'altra banda, dues línies: una, el manteniment amb tendència a la baixa del conjunt material d'origen del corral; i, l'altra, potser la més interessant, una forta alteració. En aquest darrer punt entra en joc de manera decisiva la proximitat del poble i del corral amb més activitat ramadera, el 16. Els corrals situats

davant del poble i prop de Co. 16, visibles per tant, passen a ser potencialment segones pallisses, on es pot emmagatzemar bé *ítems* de pastors, bé *ítems* agrícoles o d'altres. El poble és un focus productor d'*ítems*. En una societat amb fàcil accés al mercat i consumista es produeixen moltes deixalles i es recicla poc. Per tant, molts dels *ítems* en desús es tiren i d'altres s'emmagatzemen, però només una temporada.

Finalment, l'estudi sobre les teules mostra l'extraordinària capacitat de dispersió dels materials. Amb una perspectiva temporal curta com la que hem estat treballant ací, s'ha pogut apreciar un efecte devastador de l'abandonament, fonamentalment per processos de reutilització, però també per altres més puntuals que se suposa que són també més efectius a llarg termini.

BIBLIOGRAFIA

- CAMERON, C. M. (1993). Abandonment and archaeological interpretation. En *Abandonment of Settlements and Regions*. C. M. Cameron and S. A. Tomka (ed.). Cambridge University Press.
- NEBOT, J. R. - TORRÓ, J. - MANSANET, C. M. - MARTÍNEZ, A. (1993). *L'Alcoià i El Comtat (guia natural, històrica i cultural)*. Edita Joyería y Relojería Nebot. Alcoi.
- TOMKA, S. A. (1993). Site abandonment behaviour among transhumant pastoralists: the effects of delayed curation on assemblage composition. En *Abandonment of Settlements and Regions*. C. M. Cameron and S. A. Tomka (ed.). Cambridge University Press.
- STEVENSON, M. G. (1982). Toward an Understanding of Site Abandonment Behaviour: Evidence from Historic Mining Camps in the Southwest Yukon. En *Journal of Anthropological Archaeology*, 1: 237-265.
- SCHIFFER, M. B. (1972). Archaeological context and systematic context. *America Antiquity*, 37: 156-165.
- SCHIFFER, M. B. (1976). *Behavioral Archaeology*. Academic Press, Nova York.

